

Kabdebó Tamás

Találkozások Cs. Szabó Lászlóval

Az emlékezetet három dolog segíti: először az a huszonegy Cs. Szabó könyv – melyből tízet tőle kaptam s a többi megszerzésében is segített. Másodszer az a huszonhárom Csé-levél, melyeket nekem írt és én publikáltam a Magyar Naplóban, illetve az Irodalomismeretben. Levelező archívumom nem tökéletes, sok hurcolkodásom közepette leveleim jelentős részét elvesztettem. De érdemes itt megemlíteni, hogy 1983 nyarán Tóbiás Áron Cs. Szabó László lakásai címmel megismétli egy 1976-os magnetofon beszélgetés szövegét. Részben ez inspirált engem arra, hogy „33” címmel saját lakhelyeimről beszámoljak, sokkal több lakásról, sokkal kevesebb beleérzéssel, mint Csé. (Forrás, Bajai Honpolgár, 1993) Harmadszor: birtokomban van két interjú, az egyik a három közül olyan, amelyet Cs. Szabó csinált velem, s másik az az egyetlen, melyet én készítettem övele. (Utazás a szívem körül, Beszélgetések, 1975) Bámulatos, hogy Mnemosinát mennyire serkenti a hang. Csé enyhén borizú tónusát és éles nevetését ugyancsak visszaidézi Vajda Miklós.

Az andoveri katonai (és magyar menekülteknek berendezett) táborban 1956. december 10-én délután – ahová előző este érkeztem egy vadászrepülővel Villachból – az első angolai magyar, akivel szót válthattam, Cs. Szabó László volt. Balassa László budapesti magyartanáromnak köszönhetően 1952-ben hallhattam az akkor disszidensnek bélyegzett Csé-ről, a „káprázatos esszéistáról”, akinek a Doveri átkelés című könyvét még az évben elolvastam a Széchenyi Könyvtárban.

Ilyetén nem ért készületlenül, hogy a malaclopó köpönyegébe burkolódzó magas férfit, bemutatkozása után „felismerjem” és kérésére szolgálatkészen azon nyomban felkutattam a fiát, Cs. Szabó Andrist.

A következő évben Oxfordba kerültünk, mármint Andris is, én is. Körülbelül húszan lehettünk ott, ideig-óráig, magyar diákok. Egy nap Csé is fölbukkant, részben a fiát látogatta, részben BBC-interjút készített néhány egyetemistával – velem nem. Londonban 1961-ben tanultam felsőbb fokú könyvtárosságot. Jotischky László – a magyar osztály vezetője – rádióankétre hívott. Csé nem volt részese ennek, de nyúlfarknyi szerepem után belebotlottam. Nagy hévvel beszélgetést kezdeményeztem, ő félresöpört. „Egy adást kell előkészítenem” – mondta.

Ilyen előzmények után meglepetésnek hatott, hogy 1962-ben hosszan elbeszélgetett velem, majd 1966-ban interjúra hívott a BBC-be, József Attila versordítás kötetem kapcsán. '62-ben inkább hallgatnom kellett egy szabadelőadását, '66-ban viszont az interjút követően már valóban beszélgetni kezdtünk, mármint úgy, hogy meghallgatta a szavam. És így volt ez az ezt követő években is. Ő volt az, aki tudomásomra hozta a Szepsi Csombor Kör megalakulását, melynek előadás sorozatán, mint előadó vagy hozzászóló,

Zsankó László: *Triptichon*

megannyiszor részt vett, s engem is részvételre biztatott. Ám csak 1972 késő őszén került sor arra, hogy mint író, ott bemutatkozhassam, hosszú guyanai tartózkodásom után. Az estet Szabó Zoltán vezette le, Határ Győző tanulmányaimról beszélt, Cs. Szabó László novelláimról. Akkoriban ismert már egy fél tuca-tot. Először az Őszi utazást kommentálta levélben, aztán a Körvadászatot; találkozást proponált a Prego eszpresszóban és ezeket a írásokat, valamint az Odisszeusz-novellákat új színfoltként kezelte. Viszonzásom látható jele a Római muzsikáról írt, lelkendező ismertetés volt, az őserdő szélén írtam Guyanában. A könyvet ő küldette el.

Ugrom az időben: 1978-ban egy este átadtam neki a Minden idők című, 56-os regényem egy példányát. Másnap kora reggel fölhevítte. „Még az éjjel elolvastam a könyved. Végigsírtam az egészet.”

A Szabad Európa londoni irodájában dolgozott. Egy ízben elkísértem Laci bácsit az épületig, Bözsi nénire vártunk, aki kijövet lábujjhegyre állva adott dédelgetett csókot Lacinak, majd engem üdvözölt, kitörő örömmel, mintha számítanék vagy számítottam volna valamit. Néhány novellámat ismerte. Arról beszélgettünk, most már hármában – a metrőig kísértem őket –, hogy a hazában a jelenről vagy a szovjet tarkította múlttól, még kényszer alatt sem lehetett elmondani az igazságot. Részben a Szepsi Csombor Kör annálisaihoz tartozik, mert itt találkoztam először Illyés Gyulával, kinek Csé mutatott be, hogy aztán négyesben kezdhessünk majd beszélgetni, Illyés, a két Szabó meg én. A téma az volt, hogy az Occidental Press megbízásából Illyés-versválogatást készítettem elő angol nyelven (A tribute to Gyula Illyés, 1968). A könyv megjelenése után meghívott Csé a második BBC interjúra.

Hat olyan találkozásunkra emlékszem, részben a hatvanas, részben a hetvenes évekből, melyeknek a színtere a British Múzeum volt. Akkoriban a Pulszky, majd a Blackwell könyvemet készítettem elő, Csé pedig – mikor ott láttam – három ízben is Czigány Lóránttal konzultált a könyvtárban, aki 1969-ig ott dolgozott. Három más alkalommal a múzeum csarnokaiban voltam együtt Csével. A már említett hatvan-kettes beszélgetés a múzeum kávézójában zajlott le. Andris is ott volt. Csé azt a teóriáját adta elő, hogy a Kennedy-Hruscsov feszültségből valószínűleg világháború, sőt atomháború lesz. Fia helyeselt. Én, amikor szóhoz jutottam, ellentmondtam. Másszor Leonardo rajzainak kiállítását néztük meg Laci bácsival. Később a szittyák ötvösművészetének kiállítását. Csé úgy vélte, hogy sem előtte, sem utána nem tudott senki úgy rajzolni, mint Leonardo. No és Michelangelo? – vettem közbe. Buonarroti rajzai megelevenedett szobrok – válaszolta. Durch ein ander – vélekedett a szittyákról. Ki tudja még, mi a még kelta, mi a már szittyá? Aztán fölkerít (fölszólított), hogy a londoni egyetemi könyvtárban keressem ki az anghari csataképek reprodukcióit. Megtettem, s elvittem az ide vágó könyvet a BBC-be, ahol ismerve az ő szigorú munkamorálját, a kintinban folytattuk eszmecsereünket, ebéd közben. A Signoria azt remélte, hogy az egyik falon Leonardo, a másikon Michelangelo freskója ékeskedik majd. Mindketten a rajzokig jutottak csak, Leonardo rajzai a fennköltebbek.

A hetvenes években Cs. Szabó mindegyik könyvéről írtam ismertetést (a Gyanútlanok hangjáték kötetéről háromszor), a Két tükör közt interjúkötetről egyszer, de ebben a vele készített interjúm is szerepelt. A kötet Mozart szonátája – fejezte ki elismerését Laci bácsi, de az elismerésből a jobbik rész önmagának szólt.

1973-ban kedvesen, bár nyilvánosan megdorgált: rosszul idéztem egy Dante fordítást. Kapcsolatunk már 1972-ben intenzív lett. Akkoriban Tábori Pállal szerkesztettük a Magyar Költészet Angol Antológiáját, melyet végül Makkai Ádám hozott tető alá 1996-ban és 2004-ben. Csét a bevezető megírására kértem fel, melyet több fordítás átnézése után elvállalt. Először lakásán kerestem fel, a Gloucester Mews-ban, hol a Piranesi metszetek minden falat beborítottak – a könyvek garmadával a garázsba kerültek. Az volt a tízezer kötetes könyvtár. Több erős fekete elfogyasztása nyomán megbeszéltük a feladat paramétereit. Hat héttel később telefonált, hogy kész az első piszkozattal, és megmutatná nekem, mielőtt véglegesítené. Nálunk ebédelt a 49 Woodlawn Rd emeleti lakásán, Fulham-ben, borsólevest és rostélyost, hagyma nélkül – mert azt nem állta a gyomra. Átnéztük az írást, már akkor nagyon jó volt, mindössze két észrevételt tettem.

Csé valahol azt írja, hogy egész életében nem tett mást, mint a magyar irodalom európai történetét taglalta. Bevezetője tanúja ennek. Bár úgyszólván egész Nyugat-Európát bejárta előadóként, vendégként,

s idekinti könyveinek javát Münchenben adták ki, legfontosabb katedrája a Mikes Kelemen Kör volt – annak hollandiai, városról-városra járó vándorkonferenciái. A hetvenes évek második felében gyakorta részese voltam ezeknek a gyűléseknek – s így a találkozásoknak vele is –, mígnem 1979-ben elhatároztuk, hogy „együtt megyünk a Mikesre”. Ez autózást jelentett, komphajó átkelést, kora reggeli indulást a Mews-ból. Amikor megjelentem ott, őt lábadozva találtam. Beteg vagyok – mondta. A konferencián hiányolták, különösen Fenyő Panni néni, Fenyő Miksa* lánya, Cs. első feleségének, Nagy Katónak jó barátja. Már akkor elkezdődtek azok a vérkeringési zavarok Csénél, melyek idővel lábujjaiba, majd életébe kerültek.

Volt még egy, a privátból a nyilvánosba hajló véleménykülönbségünk. Az 1976-os Két tükör közt kötetben Csé elpanaszolta, hogy az angol esszé – melyből fiatalon oly sokat tanult – kiveszőfélben van. Ezt én nem hittem el neki és tisztelettel szembeszálltam vele. Válasz esszém az Új Látóhatár 1978. októberi számában jelent meg Az angol esszé kiveszőfélben? címmel. A kérdés eldöntetlen. A rövid esszé virul, a hosszú változattal egyre ritkábban találkozunk.

Betegsége ellenére erősen szorgalmazta a hazatérést, nem végleg, hanem csak úgy, mint a fecskék. Az előkészítésben volt némi részem, és 1975 óta, amikor lekajakoztam a Dunán Ulmtól Bajáig, minden nyáron pesti vendég is voltam. Jó kapcsolatom volt egykori tanárommal, Kéry Lászlóval, a Nagyvilág szerkesztőjével, aki lehozta tanulmányaimat. Csét sokan hívták haza. Az író oda megy, ahol írásait leközlílik – hajtogatta. Ezt elmondtam Kérynek, ő leközlött egy Cs. Szabó-írást és ezzel megindult egy folyamat, mely Illyés Gyula közbenjárására érkezett odáig, hogy Csé hazalátogatott, előadást tartott és egy – akkor már kész – könyvét kiadták. Itt is volt némi szerepem. Csét akkori kiadómmal, Ujváry Sándorral én hoztam össze. Mivel a Griff-kiadás hasonmása volt annak, amit otthon elsőnek kiadnak, Ujváry dicsőségben és anyagiakban megrövidült. Az idekinti konzervatívok támadták Csét, nyilvánosan is a Nemzetörben az elzárkózás feladása miatt, én megpróbáltam védeni, és ide irányul 1983-as levélváltásunk, majd az utolsó találkozásunk az ő lakásán. Sámlin pihentette csonka lábujjút két lábfejét és minden harmadik mondata visszatért az elmúlásra. (Egyszer, kezdetben még azt hallottam tőle, hogy írás közben a vér a fejbe száll, a lábát viszonylag vértelenül hagyja.)

Legélénkebb találkozási emlékem vele mégsem ez. Egyszer bejött 1968-ban a University College könyvtárába, engem keresett, „Illyés ügyben”. A Hunok Nyugaton egy nekem dedikált példányát tartotta a kezében. Én éppen a folyosón cipeltem egy könyves ládát a vállamon. Letettem. Atlasz – mondta mosolyogva. – Téged kerestelek és egy görög félistenre akadtam. Hát így van ez, amikor az emberhez Zeusz jön látogatóba – feleltem.

Most még búcsúzóul végiglapozom a Csé dedikációkat. A Petőfiék kötetben ez áll. „Kabdebó Tamásnak Andovertől mostanig, igaz barátsággal Cs.” Ez lényegileg megismételte a nyomozás 1979-es beírását. A Fél száz ének dedikációja még közvetlenebb: „Szeretettel és igaz becsüléssel.” „Hű barátsággal” köszönt a Halfejű pásztorbot, melyet a Gyanútlanok így részletez: „K. T.-nak, akit talán elsőként illet meg ez a kötet, mert elismerő, jó szavai voltak hangjátékaimról... Igaz szeretettel.”

Azt már nem érthette meg, hogy saját hangjátékaimat a Gyanútlanok inspirációja nyomán írtam meg, 1984 után.

Amikor Csé megszerezte számomra a régebbi Irgalom-kötetet 1977 szeptemberét írtuk, és így dedikálta: „Régi dal, régi dal, régi dalok régi szomorúságomról és próbatételekről, amiket több mint húsz év után K. T. irgalmába ajánl Cs. bátyja.”

Két évvel később a Vérző fantomok előzéklapjára ezt írta: „K. T.-nak, viszonzásul a kitűnő Pulszky könyvért, igaz barátsággal és szeretettel Cs.” És végül, a nekem adott utolsó könyv, az Alkalmom elejére ezt írta: „K. T.-nak, mindent olvasó barátomnak, öreg barátja, Cs.”

Igen, Cs. Szabó László minden sorát elolvastam, ami valaha is a kezem ügyébe került, és minden könyvét kézből vettem át, kézfogás kíséretében.

Száz éve született, közel huszonnégy éve halott, bennem elevenen él minden könyve, minden szava.